

keréknyomok

2008/TÉL ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK

URAY-KÖHALMI KATALIN
Geszer Kán három felesége 3

SÁRKÖZI ALICE
Vallási türelem
a mongol kánok udvarában 14

BIRTALAN ÁGNES
Nyugat-mongol (dzahcsin)
buddhista népdalok 25
*(A Magyar-mongol nyelvjárás-
és népi műveltségkutató expedíció
1991-es gyűjtéséből)*

MAJER ZSUZSA
A cam tánc hagyományának
felélesztése Mongóliában 37

TELEKI KRISZTINA
Az egykori mongol kolostorfőváros
szentélyei 63

SZILÁGYI ZSOLT
A IX. Halha Bogdo Gegen
Dzsebcundamba Rinpocse
rövid életrajza és napjainkban
betöltött szerepe 86

KÓSA GÁBOR
A Világ Tiszteltje és a Nagyság Atyja 95
(Buddho-Manichaica II.)

SZABÓ KRISZTINA
TÓTH ZSUZSANNA
A megszabadulás ékköve 111
(részletek)

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

Paul Williams
with Anthony Tribe:
Buddhist Thought.
A Complete Introduction
to the Indian Tradition. 125
Hidas Gergely

Qiancheng Li:
Fictions of Enlightenment.
Journey to the West,
Tower of Myriad Mirrors
and Dream of the Red Chamber. 126
Kalmár Éva

SUMMARIES IN ENGLISH 130

E számunk szerzői

TELEKI KRISZTINA

Az egykori mongol kolostorfőváros szentélyei

Jelen cikk egy 2005 szeptembere és 2006 márciusa között végzett kutatás magyar nyelvű összefoglalója, mely az 1937–38-as szentélyrombolás előtt Ulánbátorban működő szentélyek térképre helyezését, jelen állapotának felmérését, történetük megismerését célozta. A mongol kolostorfőváros száznál több egykori szentélyéről eddig nem volt teljes lista, leírás. A város a mongol vallási előjáró (*ĵewcündamba xutagt*) székhelyeként számos alkalommal költözött, mire jelenlegi helyére ért. E cikk a kolostorfőváros fejlődését, a *ĵewcündamba xutagt*ok szentélyépítő tevékenységét (1639–1921), a 20. század eleji város kerületeit és a hozzájuk tartozó kolostorokat, szentélyeket mutatja be. A vallásüldözést követően e szentélyekből alig néhány maradt; sorsukat a cikk végi lista összegzi.¹

A kutatás háttere

Az Ulánbátorban végzett kutatás Majer Zsuzsa és Teleki Krisztina közös munkája.² Eredménye egy angol nyelvű leírás, mely 51 helyszín mintegy száz szentélyének mongol és tibeti elnevezését, helymeghatározását (GPS), történetük és jelenlegi állapotuk leírását tartalmazza.³ Mivel a mai Ulánbátorban nehéz régi épületek nyomára bukkanni, a kutatás a B. Rinčen által 1979-ben kiadott néprajzi és nyelvészeti atlasz⁴ 31. térképén⁵ alapult, melyet B. Rinčen útmutatásait követve D. Maidar⁶ és O. Pürew⁷ készített. A térkép a kolostorfőváros területén 32 helyszínt jelöl (a továbbiakban: R-910–941): palotákat, kolostorokat, szentélyeket és kisebb gyülekezeteket. A kutatás eredményeként Rinčen listáját 19 egykori helyszín jelölésével bővítettük (a továbbiakban: NR-942–960).

A régi főváros elképzeléséhez Jügder festménye a legjelentősebb támpont, mely 1913-ban készült a 8 *ĵewcündamba xutagt* (tib. *rje-btsun dam-pa*) kérésére, s melyet jelenleg a Bogd xaan Paloatamúzeumban őriznek.⁸ A festmény nem csak az egyes épületeket ábrázolja részletesség-

¹ Fél évszázados (1937–1990) teljes vallási elnyomás után Mongóliában 1990-től újra szabad a vallásgyakorlás. A felélesztett vagy újonnan alapított, jelenleg működő fővárosi kolostorok vallási életének leírását lásd Majer – Teleki (2006).

² Teleki Krisztina kutatómunkáját a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj tette lehetővé; Majer Zsuzsa kutatását a Magyar Ösztöndíj Bizottság ösztöndíja és a Tan Kapuja Buddhista Alapítvány támogatta. A kutatás idejére a MOL Nyrt. biztosított hordozható számítógépet.

³ Az egyes helyszínek angol nyelvű részletes leírását lásd www.mongoliantemples.net.

⁴ RINČEN (1979)

⁵ A térkép címe: *Xüree, xiid Ulaanbaatar xot* ('Ulánbátori kolostorok')

⁶ Maidar külön is kiadott egy listát: Maidar (1970)

⁷ O. Pürew, jeles sámánkutató több éven át tanulmányozta Szühebátor életét és a város történetét, így nagy segítségünkre volt több helyszín meghatározásában.

⁸ Dendew szerint: NAWAAN (1961), 10–11. Jügder felkapaszkodott a környező csúcsokra, úgy örökölte meg a város képét. Később Manibadar Jügder képét használva nagyobb méretű festményt készített, melyet az Ulánbátor Városi Múzeumban őriznek.

gel, hanem mongol feliratokkal jelzi a főbb kerületeket, palotákat és nagyobb kolostorokat.⁹ Az Ulánbátor Városi Múzeumban kiállított ismeretlen festő vázlata a területek halha neveivel szintén segít az épületek azonosításában (Ulánbátor Városi Múzeum), a Nemzeti Könyvtár vászonra festett térképe (341/96, 19742) mutatja a város két fő részét, valamint egy ismeretlen festő festménye jelzi az épületek tibeti neveit.¹⁰ D. Damdinsüren (1909–1984) Janabajar Szépművészeti Múzeumban látható két festménye, a *Xüree cam* (1966) és *Naadam* a főváros keleti, központi részét ábrázolja.

Rendkívül értékes források emellett a régi fényképek. A Filmarchívumban több kép mutatja a főváros egykori épületeit, szentélyeit, vallási eseményeit (92, 93, 95, 96, 21, 163. katalógusdoboz). Kutatók, utazók, művészek könyveiben is találhatunk képeket, így N. M. Šepetilnikov, D. Maidar, N. Cültem, H. Halen és Geleta József műveiben.¹¹

A mongol főváros vallási életéről a nyugat világban legismertebb forrás Pozdneev leírása,¹² aki utazásai során (1876–1879, 1892–1893) több értékes könyvet írt.¹³

Közzétett tibeti¹⁴ és mongol források¹⁵ mellett tetemes mongol anyag található az ulánbátori archívumok gyűjteményeiben, melyeket a kutatás során eddig kis mértékben dolgoztunk fel.¹⁶

Hiteles és jelentős források a századelő vallási életéről az idős szerzetesektől¹⁷ gyűjtött és lejegyzett emlékek,¹⁸ illetve jeles mongol kutatók, mint O. Pürew,¹⁹ és Ö. Sereeter²⁰ archívumi adatokon alapuló kutatásai.

S végezetül igen fontos az idős emberekkel való beszélgetés. Az 1930-as évek vallási üldöztetéseit túlélő, napjainkat megért szerzetesek ma 80-as, 90-es éveikben járnak, és boldogan beszélnek a régi időről. Dašceren szerzetesen kívül hat olyan szerzetest sikerült találnunk Ulánbátorban és környékén, akik ifjú korukban a mongol kolostorfőváros szentélyeinek szerzetesei voltak és a rendszerváltás után ismét szerzetesi köpenyt öltöttek.²¹

9 A térkép 1990-ben a városi atlaszban (*Ulaanbaatar. Xotiin Atlas.*) megjelent másolata a cikk végén látható. Az egykori szentélyek kutatás során megállapított hozzávetőleges helyét jelöltem rajta.

10 Részletét lásd: CÜLTEM (1988), 45. kép

11 ŠEPETILNIKOV (1960), MAIDAR (1972), CÜLTEM (1988), HALEN (1982), FORBÁTH (1934)

12 POZDNEEV (1986; 1988), POZDNEYEV (1971)

13 További kutatók, mint Ramstedt, utazók, mint Przhevalskij, zárándokok, mint Cybikov leírásai sokban hozzájárulhatnak a város valós képének megismeréséhez.

14 BIRA (1977), GOMBOJAW (1995), HUTH (1892), LOKESH CHANDRA (1964), BÜRNEE - ENXTÖR (2004)

15 POZDNEEV (1883), BAWDEN (1961)

16 Nemzeti Központi Archívum (*Ündesnii Töv Arxiv*), Pártarchívum (*MAX Namiin Arxiv*), valamint a Biztonsági Hivatal (*Tagnuuliin Yerönxii Gajar*) anyagainak gyűjteménye.

17 Mongóliában valamennyi szerzetest a *lam* (tib. *bla-ma*) megnevezéssel illetnek. A cikkben a szerzetes szót használom. A felszentelt szerzetes a *gelen* (tib. *dge-slong*) megfelelője.

18 DAMDINSÜREN (1959; 1969), BAWDEN (1997), NAWAAN (1961)

19 PÜREW (1994; 2004)

20 SEREETER (1999)

21 Ezúton mondunk köszönetet valamennyiüknek: Dašceren szerzetes (*Jüün xüree Dašcoilin xiid*, Ulánbátor, 1921-), Gončig szerzetes (*Dašcoimbel dacan*, Ulánbátor, 1917-), C. Dorj szerzetes (*Dašcoinxorlin xiid*, Juunmod, 1901-2007), C. Cerenpuncog szerzetes (*Dašcoinxorlin xiid*, Juunmod, 1914-), Čoisüren szerzetes (*Dašcoinxorlin xiid*, Juunmod, 1916-), S. Dagwa szerzetes (*Manba dacan*, Ulánbátor, 1910-), P. Luwsandanjan szerzetes (*Jüün xüree Dašcoilin xiid*, Ulánbátor, 1921-).

A főváros elnevezései

A buddhizmus több hullámban érkezett Mongóliába, s a 17. században Öndör geegen Janabajar és más kiemelkedő tudású szerzetesek tevékenysége nyomán terjedt el a nomád pusztában. A sárga süveges rend tanainak terjedésével megannyi szentély (*süim, dugan*, tib. 'du-khang), számos kolostor (*xiid*) és kolostorváros (*xiiree*) alapult, melyek a kultúra központjaivá váltak. Mind közül legjelentősebb az Urga, Örgöö, Xüree, Ariin xüree, Bogdiin xüree vagy Xutagtiin xüree néven is ismert Nagy Kolostorváros (Ix xüree, Nomiin Ix xüree vagy Da xüree), a legfőbb mongol egyházi méltóság, a *bogd* (geegen) vagy *jewciindamba xutagt* székhelye.²² A város 1911-ben a Kolostorfőváros (Niislel xüree), végül 1924-ben fővárosként (*niislel xot*) az Ulánbátor nevet kapta. Az öreg szerzetesek régi városukról beszélve a mai napig a *Bogd* kolostorvárosa (Bogdiin xüree) elnevezést használják, míg írott forrásokban a Nagy Kolostorváros (Ix xüree), a nyugati szakirodalomban pedig az Urga (eredetileg Örgöö) név terjedt el.

A mongolok jelenlegi fővárosuk alapjának az 1. *jewciindamba xutagt*, Öndör geegen Janabajar jurtaszállásának (*örgöö*, 'fejedelmi/főpapi/uralkodói szállás, palota, palotaszállás') megalapítását tekintik (1639). A nomád legelőváltásos kultúrát követve a város többször költözött szentélyeivel együtt.²³ 1778-ban, 26. költözködéskor érkezett a Selbe folyó és a Tuul folyó völgyébe, majd 1839-ben nyugatabbra, Tolgoit felé költözött, végül 1855-ben visszateleptült és megtelepedett jelenlegi helyén, a Selbe és Tuul völgyében, a négy szent hegy által (Bogd xan uul, Songino uul, Čingeltei uul, Bayanjürx uul) körülhatárolt medencében. A kolostorváros a *jewciindamba xutagt* székhelye lévén fontos zarándokhely lett, fejlődése elválaszthatatlan a *jewciindamba xutagt*ok tevékenységétől. A mandzsu adminisztráció egyik központjaként kínai, majd orosz kereskedők betelepülésével egykori jurtaszállásból igazi vallási és kereskedelmi központ, főváros lett.

A szálláshely költözése, a *jewciindamba xutagt*ok városépítő tevékenysége

Az 1. *jewciindamba xutagt* (1635–1723), Luwsan dambii Jalcan vagy Öndör geegen Janabajar dzsingiszida leszármazottként született Mongóliában. 1639-ben került székhelye (*örgöö*) a Šireet cagaan nuur mellé, majd Xöšöö caidamba (1640). Az Arany Krónika²⁴ szerint (1964, 79r–93r) tibeti kolostoregyetemeken tanult, az 5. dalai lámától és a 4. pancsen lámától kapott beavatást. Az 5. dalai láma a tibeti Tāranātha megtestesülését ismerte fel benne és a *jewciindamba xutagt* címmel ruházta fel. Pozdneev leírása szerint (1971, 44.) Tibetből hazatérve 1651-ben újjáalapította székhelyét,²⁵ mely körül kísérete hét kerületben (*aimag*) telepedett le. Az *aimag*ok rendeltetésük alapján kapták neveiket: *Sangiin aimag* ('a kincstár kerülete'), *Joogiin aimag* ('az étek kerülete'), *Jasiin aimag* ('a gazdasági hivatal kerülete'), *Darxan emčiin aimag* ('a tisztelt doktor

²² A vidéki kolostorvárosok egy-egy magas rangú szerzetes vagy világi herceg szálláshelyeként jöttek létre. A központban elhelyezkedő főszentélyt és egyéb szentélyeket a szerzetesek lakhelye vette körül. Amennyiben a városban világiak, kínai kereskedők is laktak, ők a szerzetesi negyedeken kívül kaptak helyet. A kolostorfőváros jól példázza e településformát, ám míg

ennek lakossága több mint 10000 lelket számlált, a vidéki városokat csak 800–2000 szerzetes lakta.

²³ A helyszíneket térképen ábrázolja O. Pürew (1999), 12.

²⁴ A Lokesh Chandra (1964) által kiadott Arany Krónika tartalmazza a *jewciindamba khutagt*ok rövid életrajzát.

²⁵ A mai Öwörxangai megye területén állt.

kerülete'), *Anduu nariin aimag* ('az amdoiai kerülete', azaz a Tibetből érkezettek kerülete), *Örlögiüidiin aimag* (a dajka (örlög *ex*) vagy a katonai vezetők (örlög) kerülete)²⁶ és *Xüüixen noyonii aimag* ('a nemes leány kerülete', azaz Öndör geegen hitvesének kerülete). Öndör geegen 1654-ben a Xentii hegységbe helyezte szállását (*Sardagiin xiid*), ahol felépítette az első főszentélyt (*cogčin dugan*, tib. *tshogs-chen 'du-khang*). A szálláshely központja a kezdetektől a Sárga palota (*šar ordon*) vagy a *bogd* sárga övezete (*Bogdiin šar ord/ Bogdiin šar büs*) nevet viselte. Pürew szerint a szállás a továbbiakban az alábbi helyekre költözött²⁷: Ögöömör (1688), Belső-Mongólia (1690), Cecerlegiin Erdene Tolgoi (1700), Daagandel (1719), Usan Seer (1720), Tamir (1722), Ĵargaland (1723). Öndör geegen öregkorára a kerületek száma hétről 11-re bővült (*Šüteenii aimag, Secen toinii aimag, Bargiin aimag és Bandidiin aimag*).²⁸ Pozdneev részletesen ír a város fejlődéséről (1971, 45–46.), azt állítva, hogy Öndör geegen halálakor Urga számított a legjelentősebbnek a mongol kolostorok között.²⁹ A többi *Ĵewciündamba xutagt*, Öndör geegen további megtestesülései Tibetben öltöttek formát, s miután a mandzsu császár elismerte őket, érkeztek Mongóliába.

1724-ben a főváros Ughtaal Ĵargalandba érkezett az Iween folyóhoz. Pozdneev szerint (1971, 45–46.) a 2. *Ĵewciündamba xutagt*ot, Luwsan dambii donmet (tib. blo-bzang bstan-pa'i sgron-me, 1724–1758) 1729-ben emelték trónra, s Urga lett elsődleges szálláshelye. Ughtaal Ĵargalandban lévő szállása Pürew szerint később az alábbi helyekre vándorolt: Xujirtbulan (1729), Burgaltai (1730), Sögnögör (1732), Terelj (1733), Uliastai (1734), Xüi Mandal (1736). Az Arany Krónika szerint (98r-99v) a 2. *Ĵewciündamba xutagt* 1739-ben egy tantrikus gyülekezetet (*Ĵiid*, tib. *rgyud*) alapított városában, mely a *Dečin sanaglin* (tib. *bde-chen gsang-sngags gling*) nevet kapta. A székhely az alábbi helyekre költözött tovább: Xuncal (1740), Üdleg (1742), Ögöömör (1743), Selbe (1747) és Uliastai (1756). A szálláshely első filozófiai gyülekezete (*canid*, tib. *mtshan-nyid*) 1756-ban alapult a tibeti Drepung kolostor *Goman* (tib. *sgo-mang*) filozófiai iskolájának nézeteit követve. A 2. *Ĵewciündamba xutagt* idején az *aimagok* száma 11-ről 22-re emelkedett az alábbi kerületekkel: *Erxem toinii aimag, Mergen nomon xanii aimag, Wangiin aimag, Nomčiin aimag, Mergen xambiin aimag, Erdene xuwilgaanii aimag, Ĵaddariin aimag* (tib. *kye rdor*), *Lam nariin aimag, Bij'yaagiin aimag, Dugariin aimag* (tib. *gdugs dkar*), *Düinxoriin aimag* (tib. *dus-'khor*). Létrejött az *Erdene šanjodwiin yaam*, (tib. *phyag-mdzod-pa*), mely a *Ĵewciündamba xutagt* hűbéreseinek (*ix šaw'*) ügyeit intézte.³⁰

Az Arany Krónika szerint (99a) a 3. *Ĵewciündamba xutagt*, Iš dambii nyam (tib. ye-shes bstan-pa'i nyi-ma, 1758–1773) 1760-ban megalapította a szálláshely orvosi kolostoriskoláját (*Erdene emč, manba dacan*, tib. *šman-pa grwa-tshang*). A város tovább költözött: Selbe (1762), Xüi Mandal (1772), valamint egy mongol és egy mandzsu helytartó (*amban*) lett a városban kinevezve.³¹

A 4. *Ĵewciündamba xutagt*, Luwsan tüwden wančug Ĵigmed Ĵamc (tib. blo-bzang thub-bstan dbang-phyug 'Ĵigs-med rgya-mtsho, 1775–1813) idején, 1778-ban költözött a város Xüi Mandalból jelenlegi helyére. Az Arany Krónika szerint (101v-116v) a *xutagt* tibeti tanulmányai után 1789-ben csillagászati kolostoriskolát (tib. *rtsis-pa grwa-tshang*) alapított a városban. Rend-

26 Az *aimag* neve vitatott.

27 PÜREW (1999, 12)

28 Öndör geegen Janabajar alapított továbbá egy elvonulási helyet a Xangai hegységben E-Wam dga'-khyil néven (Töwxön/Duwxan, tib. *sgrub-khang*). Iskolát teremtett a mongol szobrászatban, illetve a szojombo és fekvő négyszögletes írás (*xewtel dörwölĴin*) megteremtőjeként ismert.

Több kötetnyi imát és vallási témájú művet írt.

29 Öndör geegen Janabajar ereklyéit később az Amarbayasgalant kolostor egyik szentélyében helyezték el.

30 A *xutagt* ereklyéit a *DambadarĴaagiin khiid* (R-939) kolostorban helyezték el.

31 A *xutagt* ereklyéit a *DambadarĴaagiin khiid* (R-939) kolostorban helyezték el.

kívül művelt, képzett szerzetes volt vadzsrajána doktori fokozattal (*agramba*, tib. *sgags-rams-pa*). 1806-ban alapította a *Dečingalaw* szentélyt (tib. *bde-chen bskal-pa*), ahol a Kālachakra rendszert (*düinxor*, tib. *dus-'khor*) tanulmányozták. A 2. *ĵewcündamba xutagt* által alapított tantraiskolának a *Badma yogo* (tib. *pad-ma yo-ga*) nevet adta. 1807-ben Urgától északra elvonulási helyet alapított *Šaddiüwlin* (tib. *bshad-sgrub gling*, R-937) néven a meditáló szerzetesek számára, majd 1809-ban megalapította a város második filozófiai iskoláját (*canid* vagy *čoir*, tib. *chos-grwa*) a Gandan dombon, mely a tibeti Drepung kolostor *Losalin* (tib. *blo-gsal-gling*) iskolájának nézeteit követte. Pozdneev szerint (1971, 45–46.) vallási központból ekkor vált a város adminisztratív és kereskedelmi központtá, betelepült kínai kerekedőkkel.³²

Az Arany Krónika szerint (117r-120r) az 5. *ĵewcündamba xutagt*, Luwsan cültim ĵigmed dambii ĵalcan (tib. *blo-bzang tshul-khrims 'jigs-med bstan-pa'i rgyal-mtshan*, 1815–1841) 1837-ben a Gandan dombon lévő két filozófiai iskolát (*canid dacan*, tib. *mtshan-nyid grwa-tshang*) megújította és elnevezte (*Daščoimbel*, tib. *bkra-shis chos-'phel* és *Güngaačoilin*, tib. *kun-dga' chos-gling*).³³ 1839-ben a várost Tolgoit irányába költöztette,³⁴ székhelyét pedig a Gandan dombra helyezte, ahol megépült palotája és főszentélye (*Gandantegčenlin*, tib. *dga'-ldan theg-chen gling*, R-912), mely ma is áll. 1840-ben építtette a Tuul partján a Fehér Palotát (*Cagaan süm* vagy *Güngaačejdlin*, tib. *kun-dga' bde-skyid gling*, R-922) és a *Pandelin* palotát (tib. *phan-bde gling*, R-923).³⁵

A 6. *ĵewcündamba xutagt*, Luwsan baldan ĵalcan vagy Luwsan dambii ĵalcan (tib. *blo-bzang dpal-ldan rgyal-mtshan* vagy *blo-bzang bstan-pa'i rgyal-mtshan*, 1843–1848) nem érte meg a felnőttkort.³⁶

A 7. *ĵewcündamba xutagt*, Agwaan čoiĵi wančug prinlei ĵamc (tib. *ngag-dbang chos-kyi dbang-phyug 'phrin-las rgya-mtsho*, 1849–1868 vagy 1850–1870) idején, 1855-ben a székhely visszaköltözött a Selbe partjára, ahol végleg letelepedett.³⁷ A város körüli kerületek száma a 7. és 8. *ĵewcündamba xutagt* idején harmincra bővült az alábbi nyolc *aimaggal*: *Maxamayaagiin aimag*, *Dondowlingiin aimag* (tib. *don-grub gling*) *Toisomlingiin aimag* (tib. *thos bsam gling*) *Namdollingiin aimag* (tib. *nam-grol gling*), *Ĵam'jansüingiin aimag* (tib. *'jam-dbyangs bsrung/gsung?*), *Čoinxorlingiin aimag* (tib. *chos-'khor gling*), *Dašdandarlin aimag* (tib. *bkra-shis bstan dar gling*), *Ex daginiin aimag* (1903-ban alapítva).

A 8. *ĵewcündamba xutagt*, azaz a *bogd xaan kolostorvárosa*

A 8. *ĵewcündamba xutagt*, Agwaan luwsan čoiĵi nyima danjan wančug (tib. *ngag-dbang blo-bzang chos-kyi nyi-ma bstan-'dzin dbang-phyug*, 1870–1924) megépíttette új palotáját a Tuul partján: a Zöld Palota együttesét a téli palotával (*Bogd xaanii nogoos süm* vagy *Bogd xaanii övliin ord*, R-911). Vallási vezetőként a mandzsu birodalom összeomlása után, 1911-ben a *bogd xaan* ('szent király') címmel együtt magához ragadta a politikai hatalmat, kikiáltotta az függetlenséget, s létrehozta minisztériumait.³⁸ A város igazi fővárosként a Niislel xüree nevet kapta.

³² A *xutagt* ereklyéit az Amarbayasgalant kolostorban helyezték el.

³³ A *Daščoimbel* a *Goman*, a *Güngaačoilin* a *Losalin* filozófiai iskola tanait követi.

³⁴ Innen ered a *Gandantod* északnyugatra lévő városrész Baruun xüree, azaz 'nyugati kolostorváros' elnevezése.

³⁵ A *xutagt* ereklyéit a *Gandan* (R-912) kolostor őrizte.

³⁶ A *xutagt* ereklyéit a *Dambadarĵaagiin khiid* (R-939) kolostorban helyezték el.

³⁷ A *xutagt* ereklyéit a *Gandanban* (R-912) helyezték el.

³⁸ A 8. *ĵewcündamba xutagt* politikai tevékenységéről lásd SZILÁGYI (2002), 141-155.

A *bogd xaan* uralma (1911–1921) a buddhista főváros egyik virágkora, hiszen a *bogd* a Gandan dombon megalapította a harmadik filozófiai iskolát (*Idgaačoinjinlin*, tib. *yid-dga' chos-'dzin gling*), szentélyt emeltetett Avalokitésvára szobrának (*Migjid Janraisegiin dacan*, tib. *mig 'byed spyan-ras-gzigs*, R-913) és megépíttette az állami jó, *Čoičin* láma (tib. *chos-skyong bla-ma*) kolostoregyüttesét (*Čoičin lamiin siim*, R-915). Támogatta vidéki kolostorok építését, s noha maga nem volt szentéletű, erőfeszítéseket tett a szerzetesi közösség erkölcsi szabályainak betarttatására. Kolostorvárosa a tízezer felszentelt szerzetes (*tümen gelen*) városaként volt ismert, tíz kiváltságos vallási iskolával (*dacan*, tib. *grwa-tshang*), köztük háromféle filozófiai iskolával, évenkénti többszöri filozófiai és tantravizsgákkal. A főváros mindennapi, havi és éves szertartásai hívők ezreit vonzotta a városba, ahol hódolatukat fejezték ki a *bogdnak*. A Sárga palota előtti téren került sor évente kétszer a *cam* táncra (tib. *'chams*), illetve a *bogd* hosszú életéért szóló szertartás (*bat oršil örgöx* vagy *danšig*, tib. *brtan-bzhugs*) során rendezett versenyjátékokra (*naadam*). Tavasszal, a Maitrėja körmenet (*Maidar ergex*) során az eljövendő buddha szobrát hordozták körbe zöld lófejes szekéren. A holdújév (*cagaan sar*) szertartásait minden egyes szentélyben megtartották. A Kanjur-körmenet (*Ganjuur ergex*) alkalmával szentkönyveket hordtak körbe a városban, míg a *xailen* (tib. *khas-len*) idején megannyi szerzetes erősítette meg fogadalmát a 45 napos elvonulás alkalmával.

Vidéki hívők folyamatosan látogatták gyermekeiket, rokonaikat a város kolostoraiban, adományaikkal gyarapítva a kolostorok kincstárát. A főváros kolostoraihoz és szentélyeihez számos gazdasági hivatal (*jas*, tib. *spyi-gsog*) tartozott, melyek bevétele a szerzetesek ellátását, a szentélyek felújítását és egyéb kiadásait fedezte. A kolostorok többsége saját állattállománnyal rendelkezett, melyet hívek adományoztak és gyarapítottak.

A *bogd xaan* városának részei és szentélyeik

A város 1913-as állapotát tükrözi Jügger festménye, mely a *bogd xaan* kérésére készült. E térkép alapján a város ekkor az alábbi negyedekből állt: a szerzetesek lakta Jüün xüree (1.) és Gandan (2.); a világiak negyedei (3.), azaz *Baruun ömnöd xoroo*, *Jüün ömnöd xoroo*, a *Jüün xarčuud* és *Ix šaw'*; *Čoičin* láma szentélyegyüttese (4.); a *bogd xaan* Tuul-parti palotái (5.); az orosz konzulátus dombja (6.); *Maimaačēn*, a kínai kereskedőváros (7.); teherhordó negyedek: *Jüün damnuurčin* és *Baruun damnuurčin* (8.) és a peremterületek (9.).

1. JÜÜN XÜREE (KELETI KOLOSTORNEGYED)³⁹

A főváros központjának a keleti kolostornegyed számított, ahol kizárólag szerzetesek éltek. A negyed közepén az Öndör gegeen által megálmodott *Rebogejai Gandanšaddublin*, R-910) állt, azaz a *Bat cagaan* ('szilárd fehér') főszentély (*cogčin dugan*, tib. *tshogs chen 'du-khang*) és a *bogd* Sárga Palotája (*Šar ordon*). A főszentélyben mindennap tartottak szertartást öreg szerzetesek és ifjú tanoncok részvételével, míg a fiatal szerzetesek a Gandan kolostoriskoláiban töltötték napjukat. A szájhagyomány szerint a Jüün xüree és a Gandan szentélyeiből több mint tízezer

³⁹ A mai *Süixbaatar dütüreg* területe. Központja a későbbi Úttörőpalota, a mai Gyermek Művészeti Központ

(*Xüüxediin urlan бүтээх төв*) és a Mongol Állami Egyetem IV. épületének környéke.

szerzetes gyűlt itt össze jeles alkalmakkor. Dašceren szerzetes elmondása szerint a holdhónap 8., 15. és 30. napján voltak a főbb szertartások, míg a többi szertartás az adományozók (*ḡandag*, tib. *sbyin-bdag*) kérésétől függött.⁴⁰

Pürew részletes leírást ad a központban lévő további szentélyek elhelyezkedéséről (2004, 9–10.): a Sárga Palota kerítésén belül állt a háromszintes, aranytetejű *Dečingalawiin xural*, tib. *bde chen bskal-pa*, R-925), mellette a három bódhiszattva szentélye (*Rigsümgombiin süm*, tib. *rigs gsum mgon-po*), a 3. *bogd* kezdeményezésére épült nyolcszögletű tetejű Vadzsrpalota (*Dorḡ powran*, tib. *rdo-rje pho-brang*), a Vajradhara szentély (*Očirdariin süm*, tib. *rdo-rje 'dzin-pa*) és több jurtapalota (*ger tugdam*). Helyet kapott itt még a születés kori védőistenség gyülekezete (*Tünlxagiin xural*, tib. *'khrungs lha*), melynek szerzetesei a *bogd* hosszú életéért imádkoztak, valamint *Vaišravana* gyülekezete (*Namsrain xural*, tib. *rnam-(thos)-sras*), melynek résztvevői a kolostori kincstár gyarapodásáért tartottak szertartást.

Dečingalaw és Rigsümgombiin süm (Filmarchívum: K24020)

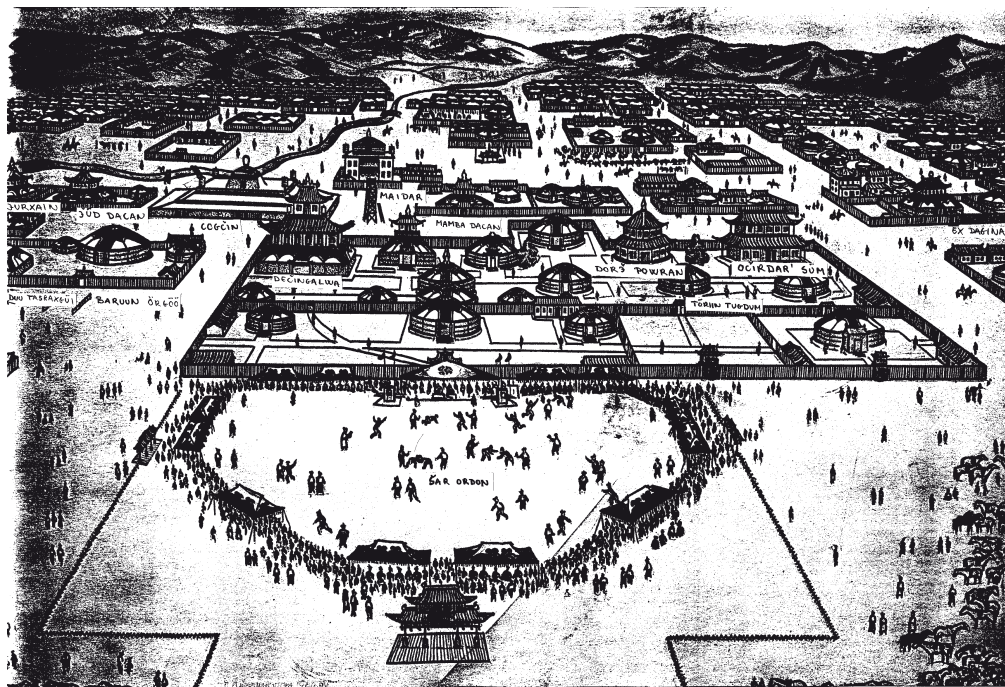
A főszentély mögött, északkeleten állt az 1834-ben épült *Maidariin süm* (Sereeter, 1999, 69.), mely az eljövendő buddha, Maitrēya 16 méter magas szobrát rejtette magában. A főszentély keleti oldalán állt az orvosi kolostoriskola (*manba/mamba dacan*, tib. *sman-pa grwa-tshang*, alapítva: 1760) és az Öndör gegeen által formázott Orvos Buddha (*Manal*, tib. *sman-bla*) szobrát rejtő

⁴⁰ A *ḡandagok*, azaz az adakozó hívek tartották fenn a kolostort. Mongóliában csaknem valamennyi család egyik fiúgyermekét szerzetesnek adta, így egy-egy rokonlátogatás alkalmával a rokonok bőségesen adakoztak a kolos-

tornak. Elsősorban állati termékeket, élőállatot, kumiszt és más tejterméket, állatbőrt, nemezt adományoztak. Adakozásuk fejében az aznapi szertartás minden élőlény, így a család üdvéért is folyt.

Noyon šüteenii süm. Emögött állt a Tārā szentély (*Dar' exiin süm*, tib. *sgrol-ma*). Pürew szerint (2004, 19.) a főszentély mögött állt továbbá a Kanjur szentély (*Ganjuuriin dugan*, tib. *bka'-'gyur-gyi 'du-khang*), valamint az oltalmazó felolvasások szentélye (*Gürmiin dugan*, tib. *sku-rim-gyi 'du-khang*), a *Solgiin dugan*⁴¹ és a Hátsó palota (*Xoid örgöö*), melyben a héttagú egyházi tanács hozta döntéseit. Sereeter (1999, 55.) és Dariimaa szerint (2003, 18.) a város vallási kérdéseiben egy héttagú testület döntött, melynek tagjait a *jevcündamba xutagt* maga nevezte ki. Közülük a főapát (*xamba nomon xan*) volt a legfőbb egyházi méltóság, őt követte a helyettes apát (*ded xamba*) és az öt *corj* (tib. *chos-rje*, 'tan-úr'). Mindannyian felszentelt szerzetesek voltak (*gelen*, tib. *dge-slong*) vadszrajána doktori fokozattal (tib. *sngags-rams-pa*). A testület a *bogd* hét tan-ura, vagy az *Ix xüree* hét tan-ura nevet viselte. A testület utolsó tagjait 1937-ben kivégezték. A főszentély négy rendfelügyelője (*gesgüi/gebküi*, tib. *dge-bskos*) és négy előéneke (*umjad/unjad*, tib. *dbu-mdzad*) szintén részt vett a döntéshozatalban.

A Sárگا Palotától nyugatra állt a csillagászati kolostoriskola (*jurxain dacan*, tib. *rtsis-pa grwa-tshang*, alapítva: 1789) és a tantraiskola (*jüid dacan*, tib. *rgyud-kyi grwa-tshang*, alapítva: 1759). Előttük helyezkedett el a *duu tasraxgüi xural*, ahol megszakítatlanul, éjjel-nappal folytak szerzartások.

A Keleti kolostornegyed (Jüün Xüree) központi része
(D. Damdinsüren Naadam című festménye alapján, 1960)

⁴¹ A szentély rendeltetése nem világos, így tibeti neve – amennyiben van – nem kikövetkeztethető (tib. *gsol-gyi 'du-khang*?). Az Töw-megyei Bambar Erdene láma kolos-

torának egykori szerzetese, P. Badam-Očir (Töw aimag, Bayancagaan sum, 1921-) említette, hogy az ottani *solxi/salkhi* épületben madáristenséget (*xere*, 'varjú') tiszteltek.

A jurtapaloták közül a Sárga Palota nyugati oldalán álló *Awtai sain xan* palotája, másnéven Nyugati palota (*Baruun örgöö*) volt a legnagyobb. A mongol állam tüzeit (*golomt*, 'tűzhely') őrizték itt.

A Jüün xüree e központi részét harminc kerület (*aimag*) vette körül (*xüree deg*). Egy-egy kerültekben az azonos területről érkezett szerzetesek laktak. Az *aimagok* tevékenységükről, lakosairól, egy-egy előjáróról, híres szerzetesről, területi egységről kapták nevüket. Minden *aimagban* többszáz szerzetes lakott, akik saját *aimag* templomaikba (NR-942) jártak szertartásra, valamint a Gandan kolostoriskolában tanultak. Az *aimag* templomok többsége jurtaalakú faszentély volt, mint az *Ex daginiin aimgiin xural* (R-926), ám nemezzel borított egyszerű jurta és négyszögalapú faszentély is létezett. Az *aimagokban* számos híres nagy tudású szerzetes, jó, példás életű felszentelt szerzetes, festő- és szobrász szerzetes élt.

Pozdneev szerint (1971, 64.) a 19. század végén tisztaság, keskeny utak és kevés zöldterület jellemezte a szerzetesnegyedeket. A kerítéssel körülvett udvarokon (*xašaa*) általában két jurta állt: egyik szállásként, másik konyhaként szolgált. A tehetősebb szerzetesek faházban töltötték a nyarat. Az összes kapu délre nézett. Téglát csak templomépítéshez használtak. Pozdneev ottjártakor napközben az utcákon alig lehetett jelét látni életnek. A *bogd* reggelente áldást osztott, a hívek szentélyről szentélyre jártak 11 óráig, majd megpihentek valamely rokonszerzetes jurtájában.

A Jüün xüree-ben néhány sztúpa, valamint kolostori nyomdák (*barxan*, tib. *par-khang*) is álltak, ahol nyomódúcokkal készültek a könyvek. A messziről jött zarándokok imamalmokat forgatva, leborulva, vallásos ájtatossággal járták körbe a városrészt (*goroo*, tib. *skor*).

A *bogd xaan* uralma idején az élet megélenkül. Dašceren szerzetes elmondása szerint napközben a hívek bejöhettek a kolostori negyedbe, ám éjjelre az öreg nénik és gyerekek kivételével mindenkit kitiltottak. Az 1930-as években a szerzetesi fegyelem, a rend fellazult, trafikok (*muxlag*) nyíltak a területen, holott korábban a kereskedőknek tilos volt belépniük a negyedbe.

2. GANDAN

A Gandan domb (tib. *dga'-ldan*) a képzés fellelővárának és a tiszta erkölcs központjának számított. A filozófiai képzés (*canid*, tib. *mtshan-nyid*) hagyománya a 2. *bogd* idején gyökeresedett meg, aki 1756-ban filozófiai gyülekezetet alapított akkori székhelyén. A 4. *bogd* idején került sor a második filozófiai kollégium megalapítására, immár a Gandan dombon (1809), ahol a két filozófiai iskola egymás mellett állt, és az 5. *bogd* adott nekik nevet: *Daščoimbel dacan* és *Güngaačöilín dacan*.⁴² A *Daščoimbel*től keletre állt a *Badma yogo dacan* (tib. *pad-ma yo-ga*, 1806), melyben oltalmazó szertartásokat (*gürem*, tib. *sku-rim*) tartottak. Az 5. *bogd* áthelyezte szállását a Gandan dombra, ahol palotája (*Didinpowran*, tib. *bde-stong pho-brang*) és a *Gandantegčēnlin* főszentély (R-912) 1838-ban épült meg. A *Güngaačöilín*től nyugatra állt a *Lamrim dacan* (tib. *lam-rim grwa-tshang*) 1844-től.⁴³ A két filozófiai iskola mögött épült 1910-ben a harmadik, a *Idgaačöijnjinlin dacan*, majd ennek nyugati oldalán 1911-ben a *Migjid janraiseg* szentély (R-913) Avalokitéšvara hatalmas szobrával. A Gandan az 5., 7., és 8. *bogdok* ereklyéit is őrizte. Dašceren szerzetes sze-

⁴² A Gandan kolostor ma is működik. A filozófiai iskolák az 1930-as évekig egyenként 5–7000 szerzetest képeztek. A három filozófiai iskolát eredeti helyükön építették újra 1994–2004 között.

⁴³ Feltételezhetnénk, hogy e szentélyben a fokozatos út tanítását tanulmányozták. Dašceren szerzetes szerint azonban kizárólag szertartások folytak.

rint a Gandan területére kizárólag szerzetesek léphettek be. Négy rendőr vigyázta e rendet, így óvva a szerzetesek erkölcsseit. Pürew szerint (2004, 18.) 22 *aimag* alakult ki a szentélyegyüttes körül, ahová a Jüün xüree *aimag*jainak megtelte után az azonos területről érkezett szerzetesek költöztek. A Gandan mögött több sztúpa állt, így a hatalmas Bodhnāth vagy *Ĵaranxašar* sztúpa (tib. *bya-rung kha-shor*, NR-960), melynek belsejében szertartásokat tartottak (*Cagaan suwragiin xural*).

Gandan domb (Filmarchívum: K24226)

3. VILÁGI NEGYEDEK

Dügersüren szerint (1999, 52.) a világiak vagy közemberek (*xarčuud*) a két szerzetesi negyedben kívül éltek. A *xorooban* ('negyed') élő világiak (*xoroonii xarčuud*) a Délnyugati negyedben (*Baruun ömnöd xoroo*) és a Délkeleti negyedben (*Jüün ömnöd xoroo*) éltek, míg a *xüree*-hez ('kolostorváros, kolostornegyed') tartozó közemberek (*xüreenii xarčuud*) a Jüün xüree-től keletre a Keleti közemberek (*Jüün xarčuud*) és a *bogd* „hűbéresei” (*Ix šaw*) nevű negyedekben laktak. A *xorookban* hercegek és nemesek szállásai is helyet kaptak, ám ezek többnyire üresen álltak, mert uraik ritkán jöttek a városba.

A Délnyugati negyedben⁴⁴ (*Baruun ömnöd xoroo*) Tüšeet xan aimag, Sain noyon xan aimag and Jasagt xan aimag urinak negyede mellett létrejött többek között a tibeti negyed, a burját

⁴⁴ A mai *Töw šuudan* és *Baruun dörvön jam* közötti terület.

negyed és a dariganga negyed. Dašceren szerzetes szerint a *bogd xaan* idején a Gandan szerzeteseinek tilos volt a *xoroot* látogatni, nehogy kapcsolatba kerüljenek kereskedőkkel, s főleg nőkkel. Az itt álló szentélyeket a város vallási előljárói nem ismerték el. A Délnyugati negyedben kaptak helyet a vörös süveges rend (Nyingmapa) tanait követő szerzetesek, ők ugyanis házassodtak és tanaik miatt kiszorultak a két, sárga süveges nézeteket követő szerzetesi negyedből. Azok a sárga süveges szerzetesek, akik vonzódtak a szebbik nemhez, szintén kiszorultak a szerzetesnegyedekből, mivel megszegték a Vinaya szabályait. Voltak itt azonban olyan sárga süveges szentélyek is, melyek szerzetesei nem házassodtak. Itt állt a sárga süveges Tārā gyülekezet (*Dar' exiin xural*, R-917), a Vajracchēdika gyülekezet (*Dorjzodwiin xural*, tib. *rdo-rje gcod-pa* NR-952) és a Tibeti gyülekezet (*Töwdiin xural*, R-918). Utóbbit az 1905-ben Urgába menekülő 13. dalai láma Mongóliában maradt szerzetesei tartották fenn. Dariimaa (2003, 41.) szerint a Délnyugati negyedben több sámán, ördögűző, jóvendőmondó, jós, jógi és jógini működött. Itt állt a *Nartad Daginiin xural* is (*Damdin lamiin xural*, R-916).

E negyedekben kereskedelem is folyt. A Délnyugati negyed szélén állt a Badarčnii dow ('a kolduló szerzetesek dombja'), a szegénynegyed, ahol a legszegényebbek és a hajléktalanok laktak fertőző betegségekkel küszködve, nincstelentül (Pozdeev, 1971, 73.). Nyingmapa gyülekezetek szentélyei álltak ezen a területen, mint az egy udvarban lévő *Tantonjalbiin dugan* (*jodiin xural*, R-919) és *Ĵagarmolomiin xural* (*Dečinčoiin tawši sünbrellin*, *jodiin xural*, NR-950), melynek szerzetesei a *jod* (tib. *gcod*) és *lüijjin* (tib. *lus-sbyin*) tantrikus gyakorlatait végezték. A kolduló szerzetesek (*badarčnin*) feltételezhetően vörös süveges vagy tantrikus nézeteket vallottak. Pürew szerint (1994, 45.) állt itt egy sztúpa, mely alatt a távoli zárándoklatra (Wu-tai-shan, Tibet, India) induló vándorszerzeteseknek át kellett bújni.

A Délkeleti negyedben⁴⁵ (*Jüün ömnöd xoroo*) békésebb volt az élet. Itt helyezkedett el a mongol és mandzsu kormányzóknak otthont adó negyed (*Amban xanii xoroo*), ám O. Pürew (2004, 37.) szerint az utolsó mandzsu amban, San-duo, aki 1911-ig élt a városban, áttette székhelyét a Keleti-Selbe bal partjára, ahol megalapította szentélyét, a *ManĴ ambanii xurliin dugant* (R-949). E negyedben volt továbbá a *Ce wangiin xoroo* és Secen xan negyede, valamint az archívum és a Selbe-parti hirhedt börtön.

A Délnyugati és Délkeleti negyed között politikusok és nemesek lakhelyei álltak, így a *bogd xaan* kormányának külügyminiszterének, Čin wan XanddorĴnak palotája.

A Keleti közemberek⁴⁶ (*Jüün xarčuud*) a Jüün xüree északkeleti részén éltek. Pürew szerint (2004, 90.) 1883-ban alapították ezt a kerületet, s a Jüün xüree, valamint az északi két nagy kolostor, a *Daščoinxorlin* (R-936) és a *DambadarĴaagiin xiid* (R-939) szerzetesei, valamint a *bogd* és más magasrangú szerzetesek és nemesek szabói, kalapkészítői laktak itt.

Tőlük délkeletre helyezkedett el a *bogd* hűbéreseinek negyede, akik az *ix šaw'*⁴⁷ területekről költöztek ide. Gyülekezetük az *Ix šawiin xarčuudiin xural* (R-927) nevet viselte. Az *Ix šaw'* területről délre amerikai boltok jelentek meg a 20. század elején, így a terület Amerikán denĴ ('Amerikaiak dombja') néven vált ismertté.

⁴⁵ A mai *Arslantai güüirtöl* nyugatra és délkeletre.

⁴⁶ A mai *Sansar* kerület északi része a Keleti-Selbe

bal partján.

⁴⁷ A mai *Sansar* kerület déli része a Keleti-Selbe-től keletre.

4. ČOIJIN LÁMA SZENTÉLYEGYÜTTESE⁴⁸ ÉS KÖRNYÉKE

A Jüün xüree-től délre 1904–1908 között épült a Čoijin lamiin süm (R-915) az állami jós, Luwsanxaidaw (tib. *blo-bzang mkhas-grub*) titokzatos szentélyegyüttese. Háromszor került sor itt *cam* tánc rendezésére. Tantraiskolája, az *Agwa dacan* (tib. *sngags-pa grwa-tshang*, NR-953) szintén az épületegyütteshez tartozott. Jobb oldalán állt a *Yonjon xambiin süm* (tib. *yongs-'dzin mkhan-po*, NR-947), a 8. *bogd* és Luwsanxaidaw mesterének tiszteletére épült szentély. Két kisebb gyülekezet, a *Yutawiin xural* (R-920) és a *Dagwa jodčiin xural* (NR-951) feltehetően Čoijin láma épületegyüttesétől északra működött.⁴⁹

5. PALOTÁK A TUUL-PARTON

A *bogd* palotái a Tuul jobb partján az *Öndgiin sürgiin nutagnak* nevezett területen (Pürew, 2004, 24.) álltak, ahol a *bogd*nak és rokonainak ménesei, csordái, nyájai legeltek. Itt épült a Zöld Palota a téli palotával (*Bogd xaanii nogoos süm*, *Bogd xaanii öwliin ord*, R-911)⁵⁰ és a vadasparkkal (*Norowlin/Norowlinxai*, tib. *nor-bu gling-ka*, NR-943). A két nyári palota közül az *Erdmiin dalai buyan čuulgan süm* vagy *Bogd xaanii serütiin ord* (R-921) a Zöld Palotától keletre, a Fehér Palota (*Cagaan süm*, *Güngaadejidlin*, R-922) pedig a Zöld Palotától nyugatra állt. Ezen épületekben csak jeles alkalmakkor tartottak szertartásokat. Az 5. *jewčündamba xutagt* által alapított *Pandelin* palota a *bogd xaan* idején a Tuul bal partján állt és *Naroxajidiin süm* vagy *Baldanxajidlin* (tib. *na-ro mkha'-spyod*, *dpal-ldan mkha'-spyod gling*, R-923) néven ismerték.

6. AZ OROSZ KONZULÁTUS DOMBJA⁵¹

Az orosz kereskedelem felélénkülésével 1861-ben nyílt az orosz konzulátus, s köré települt az orosz kolónia. 1873-ban már ők üzemeltették a postát. Egy temető, valamint katonai barakkok álltak itt, és orosz orvos is működött. A konzulátus jobb oldalán épült 1869–70-ben az ortodox templom, a *Xutagt Troiciin süm* (R-928).

7. MAIMAAČEN, KÍNAI KERESKEDŐVÁROS⁵²

Noha a mandzsu császár megtiltotta a kínaiaknak, hogy kereskedjenek és uzsoráskodjanak Mongóliában, egyre több kínai kereskedő érkezett a városba (Rupen: 1957, 162–164.). 1778-ban a 4. *jewčündamba xutagt* a szerzetesrend erkölcsait féltve elrendelte, hogy a kínai kereskedők költözzenek ki a kolostorvárosból, így kerültek a mai Amgalan területére, ahol felépítették fallal körülvett kereskedővárosukat (*Maimaačen*, *Maimaa xot*, *Naimaa xot*, kínai: *maimaicheng*). A városfalon belül kizárólag kínaiak éltek, kívül azonban mongol lakosság is megtelepedett. A kínai negyed templomai az 1920-as évekig működtek.

⁴⁸ Ma is eredeti helyén áll.

⁴⁹ Pontos helyükről ellentmondó adatok vannak. E gyülekezetek valószínűleg vörös süveges tanokat követtek.

⁵⁰ A Mai Bogd xaan palotamúzeum.

⁵¹ A mai *Kino üildwer* környéke.

⁵² A mai Amgalan területe.

Pozdneev 19. század végi leírása szerint (1971, 77–89.) a kínai város sokban különbözött a mongol városrészeketől. A kínaiak egy-, kétszintes fa- vagy kőházakban laktak, udvaraikon virágok pompáztak. A hatalmas, kiváló ízléssel berendezett boltokban (*püüis*, kínai: *pu zi/ pu li*) selyem és más drága kelme, tea, dohány, péksütemény, gabona, vallási kegytárgyak és mindenféle kellem kapható volt. A vásárlás szinte szertartásként folyt hangulatos kínai környezetben. Kínai éttermek, színház, oktatási intézmények tették a város színesebbé. A szűk, girbegurba utcák, a csatornákból felgyülemelő szennyvíz és a bűz azonban rontotta a negyed képét.⁵³

Amgalanban összesen 14 szentély volt: 8 kínai és 6 mongol. 7 kínai szentély a város falain belül állt, s kínai szerzetesek (*xuušaan*, kínai: *heshang*) vagy kék süveges szerzetesek (*xöx malgaitan*) tartoztak többségükhöz. A kínai városban a délről nyíló főkapun át a főutcán a Guandi-nak szentelt templomba lehetett jutni, mely a (*Amgalangiin*) *Geser süm* (R-930) nevet viselte. A főutcat három utca keresztezte, így a város összesen hét negyedből állt. Az északi részen, a *Geser* szentélytől balra állt a mandzsu hivatal, emellett pedig többek között egy hatalmas üzlet, a *Nomtiin püüis*, melynek romjai ma is láthatók. Pürew szerint (2004, 102.) a többi kínai szentély a város délkeleti részében (*xoroolol*) volt, így a város délkeleti sarkában lévő csillagászati szentély, az *Odon süm* (NR-945), mellette pedig a Konfucius tiszteletére emelt *Kunjiin süm* vagy *Künj bogdiin süm* (R-933). Ettől balra állt egy kínai muzulmán szentély, a *Laliin süm*, másnéven a Fehér süvegesek szentélye (*Cagaan malgaitiin süm*, R-934). A csillagászati szentélytől északra látható ma is a Tārā szentély (*Dar' Exiin süm*, R-931), melynek nyugati oldalán állt egykor a Halál urának emelt *Erleg xaanii süm* (R-929) és az ácsok vagy mesteremberek temploma, a *Muĵaanii* vagy *Urĉuudiin süm* (R-932). Pozdneev szerint (1971, 89–90.) az 1742-ben alapított *Jargaĉnii yaam* (pereskedő iroda) – melynek öt kínai és tíz mongol hivatalnoka volt felelős a kínaiak ügyeiért –, a muzulmán templomtól keletre, a többtől nyugatra állt (Pürew, 2004, 102). A börtön a délnyugati negyedben volt.

A kínai városon kívül mongolok és félvérek⁵⁴ laktak. O. Pürew szíves közlése szerint egyetlen kínai szentély állt a város falain kívül a várostól északra fekvő kínai temető mellett, szintén a Halál Urának szentelve (*Erleg nomun xaanii süm*, NR-948). A mongol szentélyek a városfalon kívül álltak. A kínai város körüli lakosság Nyugati negyedre (*Baruun xoroo*) és Keleti negyedre (*Jüüin xoroo*) oszlott, mindkettőben voltak veteményeskertek és mesterséges tavak. Ö. Sereeter szerint (1999, 82.) a mandzsu uralom alatt és a *bogd xaan* uralmának idején számos szentélyt alapítottak ezen a területen. Pürew szerint (2004, 104–105.) itt állt a *Čoinxorlin* szentély (*Nomiin xüirdiin süm*, NR-955), egy *jod* (tib. *gcod*) tantrikus szentély (*Ulaanii šašnii jodoč nariin xural*, NR-959), ettől keletre pedig a mongol-kínai stílusú hatalmas *Dašsandanlin dacan* (R-935) vagy *Erlüjiin süm* ('félvérek szentélye'). Ettől keletre a *Defidlin xural* (*Enx amgalant süm*, NR-956) egy nagy jurtaszentélyben működött. A kínai védőfáltól (*yampai*, kínai: *yang pai*) délkeletre állt a *Dagdanlin xural* (*Bat mönxiin süm*, NR-958) nagy temploma. Ö. Sereeter (1999, 82.) szerint a *Puncoglin süm* (*Xotol ĉuulalt süm*, NR-957) szintén a kínai városon kívül helyezkedett el. Sereeter hozzáteszi, hogy e mongol szentélyekbe nem a *Jüüin xüree* szerzetesei jöttek szertartást tartani,

⁵³ Több forrás idézi Pozdneevet, aki szerint 1870-ben 12 kínai bolt, 51 étterem, két szálloda és 374 udvar állt Amgalanban. Az udvarok közül 183 kínai és 191 mongol. Pürew szerint 25 hatalmas bolt volt a városfalon kívül

és belül összesen (2004, 103.). Pürew adata 20. század elejének tekinthető.

⁵⁴ A kínaiak nem hozhatták magukkal feleségeiket, mongol nőkkel viszont nem házasodhattak.

hanem a szentélyek körül *aimagok* jöttek létre, ahonnan a szerzetesek saját *aimag* templomaikba jártak (40–90 szerzetes). A *Dašsamdanlin dacan* kiváltágósként a Jüün xüree főszentélyének kincstára alá volt rendelve, míg a többi szentély saját gazdasági hivatallal rendelkezett, s a hívek fedezték anyagi szükségleteiket.

Ungern báró, majd a mongol néppárt hatalomra kerülésével az 1920-as években kiűzték a kínaiakat *Maimaačēn*-ből. Geleta szerint (Forbáth, 1934, 224.) az 1920-as évek végén *Maimaačēn* nem számított többé kínai adminisztratív és kereskedelmi központnak; többnyire mongolok lakták. Összevetve Urga akkori pezsgő életével, az egykori kínai negyed teljesen kihalt, lepusztult. A kínaiak kiűzése után a *Maimaačēn* orosz laktanyának használták. A város körüli mongol templomok egyikéről, a *Dašsamdanlin dacan*-ról a Nemzeti Központi Archívumban van adat 1937-ből (195. katalógus), de a többi szentély további sorsa nem ismert. Lerombolták, másra használták vagy elhanyagolták őket.

8. TEHERHORDÓK NEGYEDEI (DAMNUURČIN / DAMNUURGAČIN)

1877-ben új kínai boltok (*püüis*) nyíltak a kínai kereskedőváros és a Jüün xüree közötti úton, valamint a 20. század elején a Jüün xüree és a Gandan között. Később ezeket Keleti teherhordók (*Jüün damnuurčin*) és Nyugati teherhordók (*Baruun damnuurčin*) negyedének kezdték nevezni. Kezdetben az emberek a *Maimaačēn*-ből cipelték vagy cipeltették portékáikat, innen ered az elnevezés. Később boltok nyíltak a két területen, mintegy körülölelve a szerzetesi negyedet.

A *Keleti teherhordók*⁵⁵ negyede Pürew szerint a 20. század elején jött létre a Jüün xüree keleti oldalán (2004, 91.). Mongolok termesztettek itt zöldséget, árultak élelmiszert, de kínai boltok is voltak. A kereskedővezet egyetlen hosszú utcából állt, huszonhét nagy bolttal (2004, 66.). A mandzsú kaszárnya, a *šinxua* (kínai: *sien khua*) a terület déli részén állt.

A *Nyugati teherhordók*⁵⁶ negyede igazi kínai kereskedővezet volt a Jüün xüree nyugati oldalán. Egy hosszú utcát kilenc utca keresztezett. Pürew szerint (2004, 82.) az 1920-as években ide költözött át a legtöbb kínai bolt a *Maimaačēn* területéről, s 1927-ben a *Geser süm*-ot is átköltöztették ide, ezért Nyugati *Geser süm* (*Baruun Geser süm*, R-914) lett a neve. Pürew szerint (2004, 83–84., *Mongoliin uls töriin төw*, 51.) az 1900-as évek elején 217 bolt működött itt mintegy 495 alkalmazottal, valamint egy kínai színház is állt itt.

A piac, ahol a város mind egyházi, mind világi lakossága, valamint a vidékről érkezők egyaránt mulatták idejüket a Gandan és a Jüün xüree között állt, a Nyugati teherhordók (*Baruun damnuurčin*) területének déli részén. Pozdneev részletes leírást ad a nyüzsgő piaci életéről⁵⁷, ahol közel huszonöt pekingi és számos más kínai bolt gazdag portékái mellett ácsok, kovácsok, lábbelikészítők, mészárosok és egyéb mesteremberek kínálták szolgáltatásaikat. A kínai és orosz nagykereskedők mellett mongol kiskereskedők árusították javaikat a földről. Sokan érkeztek vidékről: az asszonyok tejet, kumiszt, tejtermékeket kínáltak, míg a férfiak élőállatot, főként lovat, ökröt és birkát árultak, de tűzifát és szénát is lehetett kapni. Pozdneev szerint több bordélyház működött itt.⁵⁸

55 A mai *Sansar* kerület középső része a Keleti-Selbe bal partján.

56 A mai *Yalalt* tértől északra eső terület.

57 POZDNEEV (1971.) 64–73

58 POZDNEEV (1970) 75.

9. KOLOSTOROK ÉS SZENTÉLYEK A VÁROS PEREMÉN

A fővárostól északra, a Čingeltei-hegységben két hatalmas kolostoregyüttes állt: a 12 *aim*aggal körülvett *Dambadarjaagiin xiid* (R-939) négy kolostoriskolájával, megannyi szentélyével, filozófiai vizsgálóival és Maitrēya-körmenetével, valamint a távolabbi, tibeti stílusban épült *Daščoinxorlin xiid* (R-936), ahol *cam* táncot is rendeztek. Ezekről nem messze helyezkedett el a *Šaddüwlin xiid* (R-937) elvonulási hely vagy remetelak, mely 16 felszentelt szerzetesnek és négy szerzetestanoncnak adott otthont. E három kolostort *Ix šaw'* területekként, azaz a *ṣewciündamba xutaḡt* közvetlen hűbérterületeiként tartották számon; kiadásait a főszentély kincstára fedezte.

A Bogd xan uul tetején állt a *Bogdiin xiid* (*dugan*) vagy *Cecee giinii xural* (R-938) szentélyegyüttese, ahol évente mutattak be áldozatot a hegy védőszellemének a mongol állam életére-jeért imádkozva. A hegyre tartó menet a városi *Dünṣingarwiin sümből* indult (R-924).

A városszájelen magányos szentélyek, kápolnák álltak, ahol helyi nomádok mutattak be áldozatot a szent források és hegyek szellemeinek (*lus sawdag*, tib. *klu sa-bdag*). Ilyen szent helyeken állt a *Bayanjürxiin dugan* (R-941), a *Jüün salaanii xural* (R-940), a *Baruun salaanii xural* (NR-946), a *Lowon jalbiin siim* (NR-944) és feltehetően a *Sanjain uuliin xiid/Sanjaidorjiin xural*, NR-954) is.

A vallás elnyomása, üldöztetés, kolostorrombolás (1921–1940)

A *bogd*, szentélyei és városa túlélte a kínaiak betörését, Ungern von Sternberg báró kegyetlenségét és az 1921-es mongol függetlenedést. Nem élte túl azonban Sztálin és a Komintern osztályegyenlőség és vallásnélküliség nevében hozott döntéseit.⁵⁹ Noha a mongol forradalmárok kezdetben nem gondoltak a vallás teljes felszámolására (1921-ben a férfinépeség több mint egyharmada volt szerzetes a mintegy ezer mongol kolostor valamelyikében), a kommunista eszmék jegyében ezt nem lehetett elkerülni. A *bogd* halála után, 1924-ben, reinkarnációját nem kutatták fel, október 26-án a Mongol Népi Forradalmi Párt vezetésével (*Mongol Ardiin Xuw'sgalt Nam*) kikiáltották a Mongol Népköztársaságot, megszületett a mongol alkotmány, az országirányítás teljesen átalakult és megkezdődött a feudális viszonyok felszámolása. A főváros az Ulánbátor nevet kapta.

Az 1920-as évektől kezdve a magasrangú szerzetesek jogait korlátozták, megadóztatták őket, személyes kincstáruk (*san*) javait és a kolostori gazdasági hivatalok (*jas*) vagyonát elkobozták. Megkezdődött a szerzetesek elvilágiasítása: a szerzetessé válás korhatárát 18 évre emelték, így a gyerekek többé nem a kolostorokban sajátították el a kultúra alapjait. A hadköteles korú férfiak kétszeres adót fizettek, ha nem vonultak be, noha a szerzetesek korábban teljes mentességet élveztek a katonai szolgálat alól. A Pártarchívum anyagai szerint a párt emberei figyelték az összes vallási szertartást, a hívők vallásgyakorlását, szokásait.

Mindezen elnyomás ellenére a vallást nem sikerült egyik napról a másikra elfojtani. 1928-ban megkezdődött a kollektivizálás és a vallás teljes elnyomása, melynek során a szerzetesek,

⁵⁹ Ezen időszakról számos könyv született:

RUPEN (1964; 1976; 1978; 1997);

BAWDEN (1968; 1989); MOSES (1977); BAABAR (1999);

SANDAG (2000);

SONI – DAŠPÜREW (1995); ÖLJIIBAATAR (2004);

RINČIN (2000).

mint téves eszmék követői üldözötté váltak. A terror első hullámaként 1929-ben több mint 700 embert – főként szerzeteseket – börtönöztek be vagy végeztek ki; vagyonukat elkobozták. Megtiltották új kolostorok alapítását, nem engedtek új novíciusokat a kolostorokba, a fiatal szerzeteseket hadba kényszerítették, sok kolostort bezártak. Erre válaszul országszerte felkelések törtek ki,⁶⁰ melyeket levertek és megtoroltak.

Bawden szerint (1968, 352, 358.) 1932-ben fordulat következett be, s az emberek egy ideig ismét szabadon gyakorolhatták vallásukat, a kolostorok kiürítése és bezárása, az állatállomány kollektivizálása abbamaradt. Bawden szerint 1932–36 között több mint 300 kolostort újra megnyitottak és ismét növekedett a szerzetesek száma.

E boldog átmeneti időszak után 1935 és 1937 között tömeges letartóztatás és véres terror következett (*xelmegdüüileitiin iйe*). A miniszterelnököt, P. Gendent (1895–1937) a KGB kivégeztette Moszkvában, miután megtagadta Sztálin parancsát a tömeges mészárlásra. X. Čoibalsan vette át a teljes hatalmat és végrehajtotta a tisztogatást: több ezer szerzetest és politikai ellenfelet bebörtönöztetett és kivégeztetett. Az üldöztetésnek nem csak a vallás képviselői, hanem politikusok, írok, gondolkodók, tanárok is áldozatul estek. A harmincezer áldozatból csak 1937–38-ban tizenhétezer szerzetest ítélték el kémkedés vagy pártellenesség címén, de a legtöbb esetben per és ítélet nélkül lőtték le őket.

Az összes magas rangú szerzetest, egyházi vezetőt, szentet (*xutagt*), újjászületést (*xuwilgaan*), kolostori apátot és teológiai tanulmányokban jártas szerzetest kivégezték. Az alacsonyabb rangú szerzeteseket 10–15 évre bebörtönözték vagy a frontra, szibériai munkatáborba küldték. A rang nélküli szerzetesekkel, főként ifjú szerzetestanoncokkal levetették szerzetesi ruhájukat és világi életre kötelezték őket. Kézműves szövetkezeteket nyitottak (*artel'*), ahol korábbi szerzetesek közhasznú munkát végezhettek (faipar, csizmagyártás, stb.). Mások vidéki TSZ-ekben dolgoztak, munkások vagy sofőrök lettek. A kolostorokat 1937–1939 között földig rombolták, a szentkönyveket elégették, a vallási kegytárgyakat megsemmisítették.⁶¹ 1924 és 1938 között számos szerzetes „önként” hagyott fel a szerzetesi léttel vidéki pásztoréletbe menekülve, hogy elkerülje a magas adófizetést és az üldöztetést. Így vagy úgy, de végül mindenki elhagyta egykori kolostorát és „tisztas polgári” életre tért.

A 2. világháború kitörése véget vetett a tömeges mészárlásnak. Ami addig kultúrának számított, az megsemmisült, képviselői meghaltak. A változást túlélő szerzetesek megházasodtak, világi életet éltek. Ezzel párhuzamosan a gazdaságot új, szovjet mintájú alapra helyezték, állami intézmények jöttek létre, és az emberek szokásai megváltoztak. Megindult a modernizáció, bevezették a cirill betűs írást, megkezdődött az iskolai oktatás, orvosi rendelők nyíltak, vallási képviselőket (*šašnii töлөөлөгч*) neveztek ki, hogy jelentéseket készítsenek a pártnak és részt vegyenek a moszkvai vallási konferenciákon.

60 Öljiiabaatar szerint (2004, 288.) az első ellenállásokra már 1924–25-ben sor került a bayantümeni *Namnangiin xüree*-ben, majd a következő években a nagyobb kolostorvárosokban (*Jayaaiin xüree*, *Tögsbuyant*, *Ulaangom*, *Bodonč*, *Lamiin gegeenii xüree*, *Bayanjürxiiin xüree*, 291.), 1932-re pedig egész Mongólia területén felkelések törtek ki, nemtetszést nyilvánítva a párt vallásellenes lépéseire.

61 A legértékesebb arany, ezüst, réz és bronz műtárgyakat, drágaköveket a Szovjetunióba vitték, a kevésbé értékes anyagokat újrahasznosították, s töltényeket készítettek belőlük. Ami mégis megmaradt vagy előkerült, azt ma ulánbátori múzeumok, könyvtárak és a Gandan kolostor gyűjteményében csodálhatjuk meg.

Ami megmaradt ...

A párt 7. kongresszusa, a Forradalmi Párt Központi Bizottsága 1937. december 27-i döntésének, mely a tömeges kivégzésekhez vezetett, a mongol főváros csaknem összes kolostora és szentélye áldozatul esett; 1938-ban szinte valamennyit lerombolták, felgyújtották. A meghagyott szentélyépületeket államosították: börtönként, kórházként, gyógyszerházként, raktárként, gyárként, cirkuszként vagy múzeumként használták. A távolabbi helyeken levő kisebb szentélyek sokáig elhagyatottan álltak, majd pusztulásba nyelésztek. A vallási élet megrekedt, a városszerkezet átalakult és létrejött az új Ulánbátor. Ahogy Bawden írja „Gyakorlatilag semmi sem maradt Ulánbátorban, ami a régi Urgára emlékeztetne, mely a mongol lámaizmus központjaként egykor Lhasza építészeti pompájával versengett.”⁶²

A régi főváros ötvenegy fent ismertetett vallási helyszínéből egyetlen építmény sem marad meg teljes épségében. Tizenegy helyszín részlegesen megmaradt, s ma különböző célokat szolgál. Negyven helyszín esetében egyáltalán nincs rom, felük egykori helyét forrás hiányában nem lehet pontosan meghatározni.

1. JÜÜN XÜREE

- Nomiin ix xüree, Rebogėjai Gandanšaddublin (tib. *ri-bo dge-rgyas dga'-ldan bšad-sgrub gling*, R-910): a keleti szerzetesi negyed központjában álló főszentélyből és mintegy 15 szentélyből semmi nem maradt.
- Dečingalawiin xural (*Düinxor dacan*, tib. *bde chen bskal-pa, dus-'khor grwa-tshang*, R-925) nem maradt meg, az egész Sárğa Palotából semmi nem maradt.
- A Jüün xüree (NR-942) harminc *aimag* templomából három maradt meg. Ebből kettőben működik (*Wangain aimag*, *Erhem toinii aimag*) 1990-től a *Jüün xüree Daščoilin xiid* kolostor, ahol addig a szomszédos cirkusz állatait, kellékeit tartották. A harmadik megmaradt jurtaszentély (*Ex daginiin aimgiin xural*, R-926) ma cirkuszi iskolaként működik, korábban cirkusz volt.⁶³ A többi 27 *aimag* templom nem maradt meg.

2. GANDAN

- Gandantegčenlin xiid (tib. *dga'-ldan theg chen gling*, R-912) főszentélye megmaradt, lóistálló lett, ma újra főszentély. Az 5. és 7. *bogd* ereklyéit őrző szentélyek megmaradtak. 1944-ben, a Gandan újranévezésekor két szentélyben hét szerzetes tartott szertartásokat szigorú felügyelet mellett.⁶⁴ A szentélyek ma is működnek. A 8. *bogd* szentélye ma könyvtár; a *Didinpowranban*

⁶² BAWDEN (1968) 367.

⁶³ A *Jüün xüree Daščoilin xiid* ennek megvétele tervezte, hogy ott működtesse filozófiai iskoláját.

⁶⁴ Megnévezésük hét, de később is kevés szerzetessel, mindennapos szertartásokkal indult újra. Čoibalsan 1952-ben meghalt, Cedenbal vette át helyét.

Sztálin halálával (1953) viszonylagos béke köszöntött Mongóliára. A Gandan évtizedekig egyetlen kolostorként még sokáig a szocialista kormány szigorú ellenőrzése alatt működött. 1970-ben a kolostor területén megnyílt a Mongol Buddhista Egyetem az ifjú szerzetesi nemzedék képzésére.

a hívek vallási szövegeket olvastatnak fel. A kolostor számos régi műremeket őriz Mongólia egész területéről. Vallási iskoláit (*dacan*) 1938-ban felgyújtották, a rendszerváltást követően újjáépítésük megindult.

- Migjid Janraisegiig süm (*Janraiseg dacan*, tib. *mig-'byed spyan-ras gzigs-kyi grwa-tshang*, R-913): lerombolására senki nem vállalkozott, így katonák szállása, majd archívum lett. Ma eredeti pompájában látható, új Avalokitészvara szobrát 1996-ban szentelték fel.
- Cagaan suwragiin xural (*Janraxašariin suwraga*, tib. *bya-rung kha-shor*, NR-960): egykori helyén ma a tévétorony áll.

3. A VILÁGI NEGYEDEK SZENTÉLYEI NEM MARADTAK MEG

Délnyugati negyed (*Baruun ömnöd xoroo*):

- Nartad Daginiin xural (*Damdin lamiin xural*, *Nartad dagnangiin xural*, R-916)
- Töwdiin xural (*Unjai lamiin xural*, R-918)
- Tantonjalbiin xural (*jodiin xural*, tib. *thang-stong rgyal-po*, *gcod*, R-919)
- Dar' exiin xural (tib. *sgrol-ma*, R-917)
- Jagarmolomiin xural (*Dečinčoilin tawši sünbrellin*, *jodiin xural*, tib. *bde-chen chos-dbyings thabs-shes zung-'brel gling*, NR-950)
- Dorjjodwiin xural (tib. *rdo-rje gcod-pa*, NR-952)

Délkeleti negyed (*Jüün ömnöd xoroo*):

- Manj ambanii xurliin dugan (NR-949)

Ix šaw':

- Ix šawiin xarčuudiin xural (*Saixan Gombiin süm*, tib. *mgon-po*, R-927)

4. ČOIJIN LÁMA SZENTÉLYE ÉS KÖRNYÉKE

- Čoijin lamiin süm (*Öršööliig xөгjүүлэгч сүм*, *Janxan*, *Jepellin süm*, *Nomiig tetgeгч*, *Šašin saxigčiin ordon*, tib. *chos-skyong bla-ma*, *brtse-'phel gling*, *gtsang-khang*, R-915), a kolostorrombolás idején sok szobrot, műtárgyat hordtak ide, majd 1942-ben múzeummá alakították. Noha a rendszerváltáskor a hívek követelték kolostorként való újbóli megnyitását, az épületegyüttes ma is múzeum, mely *cam* maszkokat, szobrokat, a régi város művészeti értékeit őrzi.

A körülötte levő épületek nem maradtak meg:

- Yonjon xambiin süm (tib. *yongs-'dzin mkhan-po*, NR-947)
- Yutawiin xural (R-920),
- Dagwa jodčiin xural/süm (tib. *gcod*, NR-951)
- Agwa dacan (*Axu dacan*, *Awag dacan*, tib. *sngags-pa grwa-tshang*, NR-953)

5. PALOTÁK A TUUL PARTON

- Bogd xaanii nogoon süm (*Bogd xaanii öwliin ord*, *Šarawpelfeelin süm*, *Erdem itgemjit bilgiig xөгjүүлэн badruulagч сүм*, *Deed süm*, *Bogd xaanii ordonii müjei*, tib. *shes-rab dpal gyas gling*, R-911), a Zöld és Téli palota ma múzeum. A *bogd xaan* halála után ide hurcolták palotájának

javait, és múzeumot nyitottak. Ma is megcsodálhatjuk az ő és felesége használati tárgyait, valamint a régi város egykori művészeti remekeit (tekercsképek, szobrok, stb.).

- Erdmiin dalai buyan čuulgan süm (*Bogd xaanii seritiin ord*, R-921) a *bogd xaan* és felesége egykori nyári palotagyűttesének öt épülete megmaradt.⁶⁵ A tágas, egykori pompás berendezésű épületek ma elhagyatottan állnak vagy szegény családok lakják. Az egyetlen felújított épületben a rendőrség gyermekmenhelye⁶⁶ működik 1996-tól.

A többi folyóparti palota nem maradt meg:

- Cagaan süm (*Güngaadejidlin*) (*Dood süm*, *Tuuliin cagaan süm*, *Xotol bayasgalant amgalan jargalangiin süm*, tib. *kun-dga' bde-skyid gling*, R-922)
- Naroxajidiin süm (*Narxajidiin süm*, *Pandelin*, *Baldanxajidiin*, tib. *na-ro mkha'-spyod*, *phan-bde gling*, *dpal-ldan mkha'-spyod gling*, R-923)
- Norowlin (*Norowlinxai*, *Erdnii süm*, tib. *nor-bu gling-ka*, NR-943)

6. AZ OROSZ KONZULÁTUS DOMBJA

- Xutagt Troitciin süm (*Sbyato-Troiciin süm*, *Gegeen Gurwaliin süm*, *Ünen aldart süm*, R-928), az egykori piciny ortodox templom torony nélkül ma egy közért raktárhelyisége. Vele szemben építettek egy hatalmas, új ortodox templomot, mely az egyetlen Ulánbátorban.

7. MAIMAAČEN (MAIMAICHENG, MAIMAA XOT, NAIMAA XOT)

- Dar' Exiin süm (R-931): régi kínai szentélyépület, mely ma buddhista apácázárdának ad otthont
- A többi maimaačeni szentély nem maradt meg:

- Erleg nomun xaanii süm (R-929)
- Amgalangiin Geser süm (*Guan-di šüteen*, R-930)
- Určuudiin süm (*Muĵaanii süm*, R-932)
- Kunjiin süm (*Kunj bogdiin süm*, R-933)
- Cagaan malgaitiin süm (*Laliin süm*, tib. *kla-klo*, R-934)
- Dašsamdanlin xural / dacan (*Erlüjiin süm*, tib. *bkra-shis bsam gtan gling grwa-tshang*, R-935)
- Odon süm (NR-945)
- Erleg nomun xaanii süm 2 (*Erleg xaanii xoid süm*, NR-948)
- Čoinxorlin (tib. *chos-'khor gling*, NR-955)
- Dejidlin (tib. *bde-skyid gling*, NR-956)
- Dagdanlin (tib. *rtag-brtan gling*, NR-958)
- Puncoglin (tib. *phun-tshogs gling*, NR-957)
- Ulaanii šašnii jodoč nariin xural (*Maimaačen*) (tib. *gcod*, NR-959)

⁶⁵ Az egykori épületek a mai Menedzser Akadémiától (*Uldirdlagiin Akademi*) délre, újjépítési házak között

találhatóak.

⁶⁶ *Niisleliin Cagdaagiin Gajriin xüüxdün xalamj, üilčilgeenii töw*

8. TEHERHORDÓ NEGYEDEK (DAMNUURČIN/DAMNUURGAČIN)

- Baruun Geser süm (*Guan-di šüteen*, R-914): a kolostorrombolást túlélte kínai szentélyegyüttes egy ideig állami színészek szállásaként szolgált. Később archívum lett, majd a Gandan orvosi iskolájának adott helyet. Ma a Gandan *Badma yogo dacan*ja és középiskolája, egy csillagászati szentély (*Jurxain dacan*) működik és néhány orvos gyógyít.

9. SZENTÉLYEK A VÁROSON KÍVÜL

- Dambadarjaagiin xiid (*Dambadarjaa*, *Danbadarjalin*, *Šašniig badruulagč xiid*, tib. *bstan-pa dar-rgyas gling*, R-939) néhány épülete túlélte a pusztítást. Területén japán hadifoglyok kórháza, tüdőgondozó, majd idősek otthona működött. 1990-ben egy jurtaalakú *aimag* templom újjáépítésével élesztették fel a buddhista hagyományt. A megmaradt épületek felújítása megkezdődött.

A többi peremterületi kolostor és szentély nem maradt meg:

- Daščoinxorlin xiid (R-936)
- Šašadublin xiid (*Šaddüwlin*, tib. *bshad sgrub gling*, R-937)
- Dünjingarwiin süm (*Dünjongarwiin süm*, tib. *dung-skyong dkar-po*, R-924)
- Bogdiin xiid (*dugan*), *Cecee giinii xural*, R-938)
- Rašaanii xural (*Lusiin jalwaa*, *Lümbüingaraw*, *Lusiin süm*, tib. *klu-rgyal*, *klu'i rgyal-po*, *klu-'bum dkar-po*, NR-944)
- Jüün salaanii xural (R-940)
- Bayanjürxiin dugan (R-941)
- Baruun salaanii xural (NR-946)
- Sanjain uuliin xiid (*Sanjaidorjiiin xural*) (NR-954)

1944-ben a régi vallási képzési központból megmaradt *Gandantegčenlin* kolostor újranyitását engedélyezték, ám a szabad vallásgyakorlásra a rendszerváltásig (1990) várni kellett. 1991-ben elismerték a *bogd* 9. inkarnációját, aki jelenleg Dharamszalában él és eleddig egyszer, 1999-ben látogatott Mongóliába. Napjainkban, tizenhét évvel a rendszerváltás után a mongol buddhizmus még mindig újraéledőben van. A mongolok az öreg szerzetesek emlékei alapján tibeti mesterek és tibeti kolostoregyetemeken tanult ifjú mongol szerzetesek friss tudásával igyekeznek vallásukat feltámasztani. Jelenleg 36 szentély működik a fővárosban, ám az egykori kolostorfőváros pompája, erkölce és nyugalma ma már nem érezhető a nyüzsgő nagyvárosban.⁶⁷

A főváros szentélyei és palotái Jügger 1913-ban készített festményén jelölve

Irodalomjegyzék:

- BAABAR (1999): Baabar, B, Twentieth Century Mongolia. White Horse Press, Cambridge
- BAWDEN (1961): Bawden, C. R., The Jebtsundamba khutukhtus of Urga. Text, Translation and Notes. Otto Harrassowitz. Wiesbaden
- BAWDEN (1968): Bawden, C. R., The Modern History of Mongolia. Weidenfeld and Nicolson. London (revised edition: KPI, London 1989)
- BAWDEN (1997): Bawden, C. R., (transl.), Tales of an Old Lama, translated with notes by Bawden, C. R., The Institute of Buddhist Studies [Buddhica Britannica Series Continua VIII], Tring, U. K.
- BIRA (1977): Bira, Sh, The History of Mongolia. (Tibetan text in Roman transcription. Dharmátala Dam chos rgya-mtsho. Śāta-Piṭaka Series. Vol. 235. New Delhi
- BÜRNEE-ENKHTÖR (2004): Bürnee, D., Enxtör, D. Mongoliin Burxanii šašnii tüüxen surwalj. Ulaanbaatar [A mongol buddhizmus történeti forrása]
- DAMDINSÜREN (1959): Damdinsüren, C, Öwgön jambaliin yaria, Ulaanbaatar [Az öreg Jambal elbeszélései]
- DAMDINSÜREN (1969): Damdinsüren, C, Tüüwer joxiol, Ulaanbaatar [Összegyűjtött művek]
- DARIIMAA (2003): Dariimaa, G, Dursagdaxiin buyantai burxan juraač. Ulaanbaatar [Az emlékezetes erényű szentképfestő]
- DÜGERSÜREN (1999): Dügersüren, L, Ulaanbaatar xotiin tüüxees. (2. kiadás), Ulaanbaatar [Ulánbátor várostörténetéből]
- FORBÁTH (1934): Forbáth, L, A megujhodott Mongolia, Franklin, A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára, Budapest
- GELETA (1936): Geleta J. The New Mongolia, by Ladislaus Forbath, as related by Joseph Geleta; translated from the Hungarian by Lawrence Wolfe, London, Toronto, W. Heinemann Ltd.
- GOMBOJAW (1995): Gombojaw, S. (ford.), Darmadala, Ix Mongoliin orond deediin nom yamar met delgersen yosiig todorxoi ögüülegč cagaan lyanxuan erxis xemeex oršwoi. Ulaanbaatar [A magasztos Tan Mongóliában való elterjedését leíró Fehér Lótuszfüzér]
- HALEN (1982): Halen, H, Memoria Saecularis Sakari Pālsi. Aufzeichnungen von einer Forschungsreise nach der Nordlichen Mongolei im Jahre 1909 nebst Bibliographien, Helsinki
- HUTH (1892): Huth, G, Geschichte des Buddhismus in der Mongolei. Aus dem Tibetischen des 'Jigs-med nam-mkha'. Karl J. Trübner. Strassburg
- ЈҮГДЕР (1913), Јүгдер, Yeke күриyen 1913 он (festmény) [Ix xüree, a Nagy kolostorváros, 1913]
- LOKESH CHANDRA (1964): Lokesh Chandra (szerk.), The Golden Annals of Lamaism. Hor chos-'byung of Blo-bzang rta-mgrin. 'dzam-gling byang phyogs chen-po hor-gyi rgyal-khams-kyi rtags-pa brjod-pa'i bstan-bcos chen-po dpyod-ldan mgu byed ngo-mtshar gser-gyi deb-ther zhes-bya-ba bzhugs-so. Śāta-Piṭaka Series. Vol. 34. New Delhi
- MAIDAR (1970): Maidar, D, Mongoliin xot tosgonii gurwan jurag. Ulaanbaatar [Három mongol településrajz]
- Maidar (1972): Maidar, D, Mongoliin arxityektur ba xot baiguulalt. Ulaanbaatar [Mongol építészet és várostervezés]

- MAJER-TELEKI (2006): Majer Zs. – Teleki K, „A mai Ulánbátor kolostorai és szentélyei.”
Keréknyomok. Orientalisztikai és Buddhológiai Folyóirat. 2006/1. 147–158.
- MOSES (1977): Moses, L. W, The Political Role of Mongol Buddhism. Indiana University Uralic
Altaic Series. Vol. 133. Bloomington
- NAWAAN (1961): Naawan, D, Öwgön Dendewiin durdatgal, Šinjlex Uxaanii Akademiin
Xewlel, Ulaanbaatar [Az öreg Dendew emlékei]
- ÖLJIIBAATAR (2004): Öljibaatar, D, Yaagaad 1937 on? Ulaanbaatar [Miért 1937?]
- POZDNEEV (1882): Pozdneev, A. M, Mongol'skaja Letopis' "Erdeniin erihe". Materialy dlja
istori halhi 1636–1736. Sankt-Petersburg
- POZDNEEV (1886, 1888): Pozdneev, A. M, Mongoliya i Mongoli. T. 1–2. Sankt-Petersburg
- POZDNEYEV (1971): Pozdneyev, A. M., Mongolia and the Mongols, edited by Krueger, J. R.,
translated by Shaw, J. R. and Plank, D., Bloomington, Indiana University
- PÜREW (1994): Pürew, O, Mongoliin uls töriin töw. Ulaanbaatar [A mongol állam központja]
- PÜREW (1999): Pürew, O, Ulaanbaatar 360. Ulaanbaatar [Ulánbátor 360 éves]
- PÜREW (2004): Pürew, O, Mongol töriin golomt. Ulaanbaatar [A mongol állam tűzhelye]
- RINČEN (1979): Rinčen, B, Mongol ard ulsiin ugsaatanii sudlal, xelnii šinjleliin atlas. Ulaanbaatar
[A Mongol Népköztársaság néprajzi és nyelvészeti atlasza]
- RINČIN (2000): Rinčin, M, Uls töriin xelmegdüüilelt ba cagaatgal. Cagaatgax ajiliig udirdan
joxion baiguulax Ulsiin komiss, Ulaanbaatar [Politikai üldöztetés és rehabilitáció]
- RUPEN (1957): Rupen, R. A, "The City of Urga in the Manchu Period", Studia Altaica, Festschrift
für Nicholas Poppe, Wiesbaden, 157–169.
- RUPEN (1964): Rupen, R. A, Mongols of the 20th Century, Uralic and Altaic Series, Vol. 37.
Indiana University, Bloomington and Mouton and Co., The Hague (new edition: Curzon,
Richmond 1997)
- RUPEN (1976): Rupen, R. A, History of the Mongolian People's Republic. (Translated
by William B. Rupen, R. A. (1978): How Mongolia is Really Ruled. Hoover Institution,
Stanford, California and Urgunge Onon. Harvard University Press, Cambridge,
Massachusetts)
- SANDAG-KENDALL (2000): Sandag, Sh. – Kendall H. H, Poisoned Arrows- the Stalin-
Choibalsan Mongolian Massacres, 1921–1941. Westview, Boulder, Col.
- ŠEPETILNIKOV (1960): Šepetilnikov, N. M, Arhitektura Mongolii. Moskva
- SEREETER (1999): Sereeter, Ö, Mongoliin Ix xüree, Gandan xiidiin tüüxen бүтэцийн товч. 1651–
1938. Ulaanbaatar [Az Nagy kolostorváros és a Gandan kolostor története röviden]
- SONI-DASHPÜREW (1995): Soni, S. K. – Dashpürew, D, Reign of Terror in Mongolia, 1920–1990.
South Asian Publishers, New Delhi
- SZILÁGYI (2002): Szilágyi Zs, A mongol buddhista egyház politikai szerepvállalása a mon-
gol autonómia idején. In: Birtalan Á., Yamaji Masanori (szerk.), Orientalista Nap (2001),
Budapest, 141–155.
- CÜLTEM (1988): Cültem, N, Mongyol-un uran barilya. Ulaanbaatar [Mongol építőművészet]
Ulaanbaatar. Xotiin Atlas. Ulsiin geodeji, jurag jüin gajar. Ulaanbaatar 1990 [Ulánbátor városi
atlasz]